

DOI: 10.31866/2410-1311.36.2020.221044

УДК 008+94]:159.953-027.522

КОНЦЕПЦІЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» П'ЄРА НОРА В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРО КОЛЕКТИВНУ ПАМ'ЯТЬ

Іщенко Євгеній Олександрович

Кандидат філологічних наук, доцент,

ORCID: 0000-0002-5701-7829, e-mail: ishchenko2021@gmail.com,

Київський міжнародний університет,

вул. Львівська, 49, Київ, Україна, 03179

Для цитування:

Іщенко, Є.О. (2020). Концепція «місць пам'яті» П'єра Нора в контексті досліджень про колективну пам'ять. *Питання культурології*, (36), 49-59. doi: <https://doi.org/10.31866/2410-1311.36.2020.221044>.

Анотація

Мета статті – осмислити основні аспекти концепції «місць пам'яті» П. Нора в контексті наукових теорій про колективну пам'ять; з'ясувати передумови появи названої концепції; проаналізувати зв'язок концепції П. Нора про «місця пам'яті» з дослідженнями про колективну пам'ять. Методологія дослідження базується на застосуванні таких методів: джерелознавчого – для виявлення історичних передумов появи концепції «місць пам'яті»; аналізу – для встановлення зв'язків концепції П. Нора з дослідженнями про колективну пам'ять; систематизації – для осмислення розвитку основних теорій концепту пам'яті; порівняльно-зіставного – для розгляду основних понять пам'яті (інформативної, історичної, колективної, соціальної). Наукова новизна. Уперше досліджено феномен співвідношення пам'яті та історії в руслі суттєвих трансформацій сучасного світу і пов'язаних із ними екзистенціальними потребами людства. Виявлено ключові аспекти поняття «колективна пам'ять», яка, за теорією М. Хальбвакса, є запорукою ідентичності суспільства, вирізняючись безперервним розвитком і множинністю. Висновки. З'ясовано, що одним із вимірів колективної / соціальної пам'яті є пам'ять про історичне минуле, або його символічна репрезентація. Доведено, що історична пам'ять – не лише один з головних каналів передачі досвіду і відомостей про минуле, а й найважливіший складник самоідентифікації індивіда, соціальної групи та суспільства загалом. Проаналізовано передумови, що привели до зміни співвідношення між історією і пам'яттю та спонукали П. Нора запропонувати свою концепцію «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*). Вивчено концепт пам'яті в контексті гуманітарного дискурсу, адже, за спостереженнями П. Нора, останні роки ми живемо в «меморіальну епоху». Причину початку «меморіальної епохи» історик вбачає в демократизації історії, коли поняття ідентичності зазнало сенсової інверсії: з індивідуального стаючи колективним.

Ключові слова: П'єр Нора; «місця пам'яті»; колективна пам'ять; культурна пам'ять; історична пам'ять

© Іщенко Є. О., 2020

Стаття надійшла до редакції: 18.11.2020

Вступ

Починаючи з 1980-х років, концепт пам'яті постав у центрі уваги вчених різних соціальних і гуманітарних дисциплін. Пам'ять перетворилася на знаряддя для конфліктів і всередині локальних спільнот, і за їх межами. У часи, коли пішли з життя свідки неймовірних злочинів проти людства, національних катастроф тощо, перед науковцями постала необхідність визначення культурних форм пам'яті про минуле. Звідси незвичайна популярність і актуальність так званих «memory studies».

Протиставлення «історія-пам'ять» як предмет наукового дослідження знайшло своє відображення в працях М. Хальбвакса, П. Хатона, Я. Ассман, А. Ассман та інших дослідників. Уперше соціальний компонент пам'яті почав вивчати М. Хальбвакс (2005) у новаторській на той час книзі «Коллективна та історична правда», викликавши сплеск наукових розвідок соціального й колективного виміру пам'яті, співвідношення пам'яті та історії, колективної й індивідуальної пам'яті, дослідження ролі колективної пам'яті у формуванні нації та держави. Розвиваючи теорію соціальної пам'яті М. Хальбвакса, німецький учений Ян Ассман (2004) уперше ввів до наукового обігу поняття «культурна пам'ять». Історична пам'ять як головна сила культурного середовища, що створює колективну, національну спільність, була предметом дослідження Алейди Ассман (2018). У роботах Теодора Адорна (2005) історична пам'ять вивчалася в контексті відповідальності за війну та злочини фашизму. Водночас більш глибокого аналізу потребує питання виявлення історичних передумов появи концепції «місце пам'яті» П. Нора, зокрема, для встановлення зв'язків концепції з дослідженнями про колективну пам'ять.

Мета статті

Мета статті полягає в осмисленні основних аспектів концепції «місце пам'яті» П. Нора в контексті наукових теорій про колективну пам'ять. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: з'ясувати передумови появи концепції «місце пам'яті»; проаналізувати зв'язок концепції П. Нора про «місце пам'яті» з дослідженнями про колективну пам'ять. Методологічну базу дослідження складають теоретичні методи: джерелознавчий – для виявлення історичних передумов появи концепції «місце пам'яті»; аналізу – для встановлення зв'язків концепції П. Нора з дослідженнями про колективну пам'ять; систематизації – для осмислення розвитку основних теорій концепту пам'яті; порівняльно-зіставний – для розгляду основних понять пам'яті (історичної, колективної, соціальної).

Виклад матеріалу дослідження

Психологи зазвичай визначають пам'ять як відображення свідомістю того, що було в минулому досвіді, шляхом запам'ятовування, відтворення і впізнання. Але це ментальне явище перетворюється в соціально-ментальне або соціокультурне, коли мова йде про філософсько-соціологічний аналіз, який фокусує увагу на колективному, нормативному й культурно-семіотичному аспектах пам'яті. Одне з визначень пам'яті полягає в тому, що вона – авторка минулого, до того ж має здатність перебувати в часі. Універсальне значення – це відбір,

збереження й відтворення інформації. Біологічний спадок пам'яті родових і видових ознак у суспільстві передачею традиції доповнюється знаковими (культурними) засобами та усвідомленням тимчасової природи живого. Останні дві властивості створюють величезний арсенал мнемотехнік – від пам'ятних вузликів до комп'ютерів – і фантастичну складність переживань людського буття в часі, відображену в релігії, філософії, літературі, мистецтві.

Головним предметом історії стає не подія минулого як така, а пам'ять про неї, той образ, який закарбувався, транслювався безпосереднім нащадкам, реставрувався або реконструювався в наступних поколіннях, піддавався перевірці та корекції за допомогою методів історичної критики. Саме ж поняття «пам'ять» вживається в значенні «загальний досвід, пережитий людьми спільно» (мова може йти і про пам'ять поколінь) і більш широко – як історичний досвід, що відклався в пам'яті людської спільноти.

Історична пам'ять розуміється як колективна пам'ять (в тій мірі, в якій вона вписується в історичну свідомість групи), або як соціальна пам'ять (в тій мірі, в якій вона вписується в історичну свідомість суспільства), або загалом – як сукупність доннаукових, наукових, квазінаукових та позанаукових знань і масових уявлень соціуму про спільне минуле.

Уперше історію і пам'ять розмежував учень Е. Дюркгейма, філософ і соціолог Моріс Хальбвакс. Дослідник став автором низки наукових праць, присвячених проблематиці колективної пам'яті, інтерпретувавши її як сукупність уявлень про минуле, які поділяють члени соціальної групи. При цьому Хальбвакс вказував як мінімум на кілька причин того, чому колективна пам'ять і історія (словосполучення «історична пам'ять» Хальбвакс вважав невдалим) не збігаються один з одним. Колективну пам'ять відрізняють безперервний розвиток (відсутні суворі «розділові риси» які характерні для історії) і множинність (історію Хальбвакс розумів як щось «єдине») (Хальбвакс, 2005).

М. Хальбвакс запропонував колективні спогади розглядати як суспільний феномен, необхідний у соціальній практиці для виживання суспільства. Колективна пам'ять є, з погляду дослідника, запорукою ідентичності суспільства. Пропонуючи свою концепцію пам'яті, він виходив з того, що індивіду доступні два види пам'яті – індивідуальна й колективна. М. Хальбвакс (2007) переносить розгляд пам'яті в навколишній для індивіда соціальний контекст. З одного боку, спогади людини вписуються в рамки її особистого життя, а з іншого – вона здатна вести себе як член групової спільноти, викликаючи в пам'яті спогади, що зачіпають її групу. Ці дві пам'яті, проникаючи одна в одну, не змішуються. Індивідуальна й колективна пам'яті розвиваються за власними законами. Перша може опиратися на колективну, коли необхідно уточнити будь-який спогад. Індивідуальні спогади, потрапляючи в колективну пам'ять, змінюються і вже не є свідомістю особистості (Хальбвакс, 2005, с. 8).

М. Хальбвакс ці два типи пам'яті називає по-іншому: внутрішня – особиста, автобіографічна і зовнішня – соціальна, історична. Перша, безумовно, використовує другу, так як життя людини – це частина історії, друга – ширша першої та більш суха і схематична. Щоб уточнити різницю між двома видами пам'яті, вчений звертається до феномену соціального часу. «Наші життя розташовані

на поверхні суспільств, вони повторюють їхній рух і відчують на собі наслідки їхніх потрясінь. Але та чи інша подія займає своє місце в переліку історичних фактів лише через деякий час після того, як вона відбулася. Це означає, що ми можемо прив'язати різні фази нашого життя до подій національного масштабу лише заднім числом» (Хальбвак, 2005, с. 10). Події колективного, групового життя можуть бути для людини лише зовнішніми рамками. Коли ми вписуємо події, що трапилися до нашого народження, в історію свого життя, вони відіграють роль зовнішньої історичної рамки. І якщо це відбувається порівняно легко, то лише тому, що наш світ сформований цими рамками. Термін «рамка» (*cadre*) або «соціальні рамки» М. Хальбвак запозичив у Е. Дюркгейма і часто використовував для характеристики соціальної складової пам'яті (Namer, 1994, с. 321). Опорні, базові соціальні спогади і створюють цю «рамку».

Радянські психологи Л. Виготський та А. Лурія, працюючи над соціальною концепцією пам'яті, виокремили термін «культурна пам'ять». Вони стверджували, що пам'ять дорослої людини слід розглядати не як біологічний феномен, а швидше як культурний, той, що набув своїх якостей у процесі соціалізації.

Далі термін «культурна пам'ять» розвинув німецький єгиптолог Я. Ассман, актуалізуючи її ціннісно-міфологічний складник. Згідно з його теорією, колективна пам'ять функціонує у двох модусах: комунікативній і культурній пам'яті. Комунікативна пам'ять становить собою історичний досвід у рамках індивідуальної біографії, так звану «живу пам'ять» сучасників. Вона існує, доки живуть учасники та свідки подій, тобто приблизно три-чотири покоління. Культурна пам'ять заснована на подіях «абсолютного» минулого. Вона характеризується такими рисами, як інституціональна формалізація, символічне значення (включаючи письмову фіксацію), наявність фахівців – носіїв традиції. Залежно від специфіки тієї чи тієї культури, пам'ять звертається або до космічних міфів, або до історичних легенд. В історії культури «найважливішою подією є канонізація, заморожування пам'яті, коли розвиток традиції зупиняється створенням канону» (Ассман Я., 2004, с. 100). Культура підводить ризику під переліком пам'ятних фактів, весь корпус її текстів розділяється на тексти сакральні і коментарі до них. Так утворюється спеціальний стан тлумачів, що займаються коментуванням священних текстів.

У порівнянні з теорією Хальбвакса, концепція Ассмана враховує зовнішні форми інституціоналізації пам'яті. Теорія Я. Ассмана (2004) основну сутність сакрального в культурі вбачає в тому, що це сакральне зберігає пам'ять про власну легендарну основу. На думку вченого, релігія визначається не через опозицію профанного й сакрального, а через особливий тип пам'яті, який має агресивно-завойовницький характер, що руйнує історичну пам'ять народу в ім'я нескінченної переваги вічності, котра в культурі передається шляхом міфологізації окремих явищ і подій. І щоб правильно тлумачити сакральні смисли культури, потрібно звертатися до витоків. У пам'яті кожної людини є певний набір спогадів про культуру, який часто навіть не усвідомлюється. «Такі спогади складаються найчастіше з міфів чи окремих знаків і символів (архетипів)». У цьому сенсі теорія Я. Ассмана багато в чому близька до концепцій таких дослідників, як К. Юнг та М. Еліаде.

У книзі «Архетип і символ» К. Юнг (2015) наголошує, що архетипи, як частина культури, успадковуються людиною. Розмірковуючи про спадкоємність архетипів, дослідник мав на увазі, що архетипи апіорні щодо будь-якого індивідуального досвіду виникли до нього. Тому безліч архетипів становлять собою суму всіх можливостей людини. Ці архетипічні уявлення відповідають за загальні, типові і властиві кожній людині реакції на найважливіші життєві події. Архетипи постають в символах, ритуалах, міфопоетичних сюжетах. Тому аналіз власної символічної продукції людини і домінантів символів епохи є необхідною умовою для правильної «інтерпретації» культури. У різних культурах і на різних етапах розвитку суспільства один і той же архетип може проявлятися на різному матеріалі. Процес маніфестації архетипу залежить від домінуючих догматів свідомості людини й розглядається як компенсація. Конкретна форма прояву архетипу залежить від домінуючої установки свідомості людини. Ідея сакральних смислів у культурі об'єднує Я. Ассмана й М. Еліаде. Так, М. Еліаде (Еліаде, 2014) в роботі «Аспекти міфу» зазначив, що людині властива міфологічність. Якщо порівнювати сучасну людину й первісну, то перша вважає себе результатом історії, а друга бачить своє походження наслідком утілення певної сакральної історії, міфологічних подій від часу заснування світу.

На думку П. Нора, історика у Франції завжди належала роль очільника (провідника, керманіча) національної свідомості, так само, як у Німеччині філософам. Однак пізніше, в одному зі своїх інтерв'ю П. Нора впевнено заявив, що безліч причин призвело до того, що роль історика у Франції змінилася. Якщо ще півстоліття тому «бути істориком» означало цікавитися подіями далекого минулого, наприклад, пов'язаними з Новим часом, Середньовіччям або античністю, то сьогодні «абсолютно очевидно, що суспільний інтерес, соціальне замовлення, та й самі історики все більше орієнтуються на сучасний період» (Філіппова, 2011, с. 76). Отже, історики втрачають роль «зберігачів минулого» і вже більше не є його монополізаторами. Сьогодні, навпаки, зіставлення між історією та пам'яттю змінюється, і тому минуле «належить багатьом людям, починаючи з тих, хто пережив недавні події, і особливо тих, хто постраждав від них» (Філіппова, 2011, с. 76).

Зміни у співвідношенні між історією й пам'яттю спонукали П. Нора створити власну концепцію «місць пам'яті». У рамках цієї теорії історик визначає пам'ять як «життя», носіями якої є соціальні групи. Історія, навпаки, становить собою проблемну й неповну реконструкцію або репрезентацію минулого (Нора, 1999, с. 20). Насправді ж антагонізм історії та колективної пам'яті виник набагато раніше, а саме – в XIX ст. із появою професійної історичної науки. Про це пише Алейда Ассман (2018): «Для усіх більш ранніх форм опису історії характерно те, що вони усвідомлювали себе як різновид спогадів, як збереження пам'яті» (с. 26). Це було необхідно, наприклад, для легітимізації генеалогії правлячої династії. У цій дихотомії пам'яті та історії, запропонованій П. Нора, можна простежити ще одну лінію спадкоємності, тепер уже не історичну, а швидше світоглядну.

Однак якщо для Хальбвакса вивчення колективної пам'яті та історії були несумісними речами, то для П. Нора – навпаки, що й помітив французький іс-

торик Франсуа Артог (2008). Згідно з переконаннями вченого, П. Нора задумав примирити пам'ять і історію, вирішивши при цьому перетворити дослідження колективної пам'яті на аналог історії ментальностей, але тільки для дослідження Новітнього часу.

Слід зазначити, що «колективна пам'ять» в цьому плані – поняття доволі широке й розмаїте, й, напевне, саме тому Нора застосував інше, більш конкретне, «предметне» – «місця пам'яті» (*lieux de mémoire*). У роботах дослідника існує кілька дефініцій цього поняття – і прямих, і опосередкованих. По-перше, «місця пам'яті – присутність минулого в теперішньому», а також «місця пам'яті – це остаточна форма, в якій існує комеморативна свідомість в історії, яка ігнорує та потребує її водночас» (Нора, 1999, с. 26). Зазначаючи: «про пам'ять стільки говорять, тому що її більше немає» (Нора, 1999, с. 17), П. Нора вважав, що місця пам'яті – це втрачене нами минуле, яке жило десь у свідомості соціальної групи, але незабаром може зникнути назавжди, а саме місце пам'яті перетвориться в історію, яка більше не буде підтримуватися колективною пам'яттю. На думку вченого, місця пам'яті – це те, що підтримує співтовариство різними способами, але одночасно це співтовариство, залучене в процес трансформації та оновлення: воно цінує більш нове, а не старе, майбутнє, а не минуле. Місця пам'яті не з'являються випадково, у них є причина існування: вони живуть завдяки бажанню пам'ятати. «Потрібно створювати архіви, відзначати річниці, організовувати святкування, вимовляти надгробні промови, нотаріально завіряти акти, тому що ці акти не є природними» (Нора, 1999, с. 26). У «місцях пам'яті» знаходить притулок і «кристалізується» сама пам'ять.

У 2002 р. у журналі «Transit» було опубліковано статтю П. Нора (2005) «Всесвітнє торжество пам'яті». У цій роботі вчений доповнював свої погляди на проблему актуальності пам'яті та історії, а також історичної реконструкції. Дослідник писав про те, що в останні 20–25 років спостерігаються процеси відновлення втраченого минулого, зростає кількість меморіальних заходів, музеїв, і першою вступила в епоху «спогадів» Франція. Однією з причин цього стала криза 1974 р. Після економічного спаду країна усвідомила втрату своїх аграрних основ – селянства. «Це був справжній кінець «спільності пам'яті»». На те, що пам'ять села жива, вказували лише книги. До того ж на розквіт меморіальної культури вплинули розрив з голлістською традицією та ідейний крах марксизму. Рух пам'яті Нора назвав «меморіальною епохою». Її поява й актуальність пов'язані з двома феноменами – часом і суспільством. Історія прискорюється, з неї «виштовхується» й віддаляється минуле, руйнується єдність історичного часу. Оскільки минуле перестає бути гарантією майбутнього, пам'ять стає силою, що забезпечує спадковість і розвиток. Причину початку «меморіальної епохи» Нора бачить і в демократизації історії. Крім цього, сенсової інверсії зазнає ідентичність: з індивідуального це поняття стає колективним. Тепер це слово стало категорією групи. Секрет одержимості національною пам'яттю полягає в переході від історичної самосвідомості до соціальної свідомості: «Замість національної ідентичності – торжество соціальних ідентичностей» (Нора, 2005, с. 43).

На думку Патріка Хаттона (2004), у дослідженнях П. Нора простежується почерк філософа-сучасника: «Нора захоплений не тільки історичною рекон-

струкцією, як її зазвичай розуміють, скільки генеалогічною деконструкцією в душі тієї, що популяризував Фуко» (с. 351). П. Нора цікаві не події минулого, а їх репрезентації. Тобто, за задумом Нора, історична реконструкція повинна рухатися від сьогодення в минуле. Під поняттям «місце пам'яті» не маються на увазі будь-які винятково матеріальні об'єкти. Навпаки, цей термін пов'язаний із глибокою інтелектуальною традицією. Пам'ять часто зображувалася й трактувалася з допомогою просторової метафори. Наприклад, Августин Блаженний у десятій книзі «Сповіді» порівнював пам'ять з «палацами». Куди сильніше просторова метафора виражена в давніх мнемотехніках, які описала англійська дослідниця Френсіс Йейтс (1997) у книзі «Мистецтво пам'яті». Сенс доволі простий: для запам'ятовування певного обсягу інформації ритори і вчені мужі користувалися засобом фіксації образів у певних просторових об'єктах. Цей метод ще називають «методом локусів». Асоціативний зв'язок вмісту пам'яті з просторовими об'єктами (географічні локації, вулиці, розташування кімнат у будинку) давав змогу впорядковувати й зберігати знання. У них також відображені множинні образи, сконструйовані соціальними групами. Адже головний їхній сенс не в тому, що вони відсилають до певного моменту минулого, а в їхній культурній конфігурації. Місця пам'яті – це якийсь конгломерат, складна різнорідна структура уявлень. Саме тому завдання історика – деконструкція таких «місць». Подібний підхід, на наше переконання, може бути обумовлений як мінімум двома причинами: з одного боку, необхідністю руйнування стереотипних (у поганому сенсі) суджень, які часто використовуються у контексті незліченної безлічі історичних подій, постатей і локацій, а з іншого – боротьбою з анахронізмами (які, втім, можуть уживатися зі стереотипами). До числа «місць пам'яті» П. Нора відносить: революцію, католиків і невіруючих, Марсельєзу, Пантеон (в Парижі), століття Вольтера і століття Руссо, похорон Віктора Гюго, канцелярії і монастирі та ін. Тобто «місцями пам'яті» можна вважати пам'ятники, комеморації, території, слова, релігійні меншини й багато іншого. «Місця пам'яті» є місцями в трьох сенсах – матеріальному, символічному й функціональному. Але ці модуси місць пам'яті взаємопов'язані: «Навіть місце, зовні абсолютно матеріальне, як, наприклад, архівне сховище, не є місцем пам'яті, якщо уява не надасть йому символічної аури» (Нора, 1999, с. 40). Так само й функціональні місця: якщо вони не наділені символічною аурую, не стають функціональними місцями пам'яті, – чи то шкільний підручник або заповіт. Ці три модуси переважно співіснують разом.

Висновки

Внаслідок дослідження виявлено, що пам'ять є відображенням свідомістю того, що було в минулому досвіді, шляхом запам'ятовування, відтворення і впізнавання. Мова може йти про пам'ять поколінь і більш широко – як історичний досвід, що відклався в пам'яті людської спільноти.

У науковому дискурсі розрізняють поняття «колективна», «історична», «соціальна», «культурна» пам'ять. Зміни у співвідношенні між історією і пам'яттю спонукали П. Нору запропонувати концепцію «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*), у якій він прагнув примирити пам'ять і історію.

Попри те, що в дослідженнях П. Нора чітко простежується синкретизм концепцій, запропонованих Морісом Альбваксом, Яном Ассманом, Алейдою Ассман, Левом Виготським та іншими вченими, французькому історичу все ж вдається створити нову теорію й успішно реалізувати проект «місце пам'яті», що мав певну мету – «повернути пам'ять під контроль істориків». Спосіб історичної реконструкції, запропонований П. Нора, сьогодні дає змогу інакше поглянути на багато фактів минулого, очистити їх від міфологізації та зайвої політизації.

■ Список використаних джерел

- Адорно, Т. (2005). Что значит «проработка прошлого». *Неприкосновенный запас*, 2(40–41). <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html>.
- Артог, Ф. (2008). Порядок времени, режимы историчности. *Неприкосновенный запас*, 3(59). <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/poryadok-vremeni-rezhimy-istorichnosti.html>.
- Ассман, А. (2018). *Длинная тень прошлого: мемориальная культура и историческая политика*. Новое литературное обозрение.
- Ассман, Я. (2004). *Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности*. Языки славянской культуры.
- Йейтс, Ф. (1997). *Искусство памяти*. Фонд поддержки науки и образования "Университетская книга"
- Нора, П. (Ред.). (1999). *Франция-память*. Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Нора, П. (2005). Всемирное торжество памяти. *Неприкосновенный запас*, 2(40–41). <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.htm>.
- Филиппова, Е. И. (2011). История и память в эпоху господства идентичностей (Интервью с действительным членом Французской Академии историком Пьером Нора). *Этнографическое обозрение*, 4, 75–84.
- Хальбвакс, М. (2005). Коллективная и историческая память. *Неприкосновенный запас*, 2(40–41), 8–27. <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-istoricheskaya-pamyat.htm>.
- Хальбвакс, М. (2007). *Социальные рамки памяти* (С. Н. Зенкин, Пер.). Новое издательство.
- Хаттон, П. (2004). *История как искусство памяти*. Владимир Даль.
- Элиаде, М. (2014). *Аспекты мифа*. Академический проспект.
- Эткинд, А. (2016). *Кривое горе (память о непогребенных)*. Новое литературное обозрение.
- Юнг, К. Г. (2015). *Архетип и символ*. Канон+.
- Namer, G. (1994). Postface. In M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la memoire*. Albin Michel.

■ References

- Adorno, T. (2005). Chto znachit "prorabotka proshlogo" [The Meaning of Working Through the Past]. *Neprikosnovennyi zapas*, 2(40–41). <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ado4.html> [in Russian].
- Artog, F. (2008). Poryadok vremeni, rezhimy istorichnosti [Orders of Time and Regimes of Historicity]. *Neprikosnovennyi zapas*, 3(59). <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/poryadok-vremeni-rezhimy-istorichnosti.html> [in Russian].

- Assman, A. (2018). *Diinnaya ten' proshlogo: memorial'naya kul'tura i istoricheskaya politika* [The Long Shadow of the Past: Memorial Culture and Historical Politics]. Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
- Assman, Ya. (2004). *Kul'turnaya pamyat'. Pis'mo, pamyat' o proshlom i politicheskaya identichnost' v vysokikh kul'turakh drevnosti* [Cultural memory. Writing, memory of the past and political identity in the high cultures of antiquity]. Yazyki slavyanskoj kul'tury [in Russian].
- Eliade, M. (2014). *Aspekty mifa* [Aspects of myth]. Akademicheskii prospect [in Russian].
- Etkind, A. (2016). *Krivoe gore (pamyat' o nepogrebennykh)* [Crooked Mountain (memory of the unburied)]. Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].
- Filippova, E. I. (2011). Istoriya i pamyat' v epokhu gospodstva identichnostei (Interv'yu s deistvitel'nym chlenom Frantsuzskoi Akademii istorikom P'erom Nora) [History and memory in the epoch of the dominating identities (Interview with Pierre Nora, historian and member of the French Academy)]. *Etnograficheskoe obozrenie*, 4, 75–84 [in Russian].
- Halbwachs, M. (2005). Kollektivnaya i istoricheskaya pamyat' [Collective and historical memory]. *Neprikosnovennyi zapas*, 2(40–41), 8–27. <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/kollektivnaya-i-istoricheskaya-pamyat.htm> [in Russian].
- Halbwachs, M. (2007). *Sotsial'nye ramki pamyati* [Social framework of memory] (S. N. Zenkin, T'pans.). Novoe izdatel'stvo [in Russian].
- Hutton, P. (2004). *Istoriya kak iskusstvo pamyati* [History as an art of memory]. Vladimir Dal' [in Russian].
- Jung, C. G. (2015). *Arkhetip i simvol* [Archetype and symbol]. Kanon+ [in Russian].
- Namer, G. (1994). Postface [Afterword]. In M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la memoire* [Social frameworks of memory]. Albin Michel [in English].
- Nora, P. (Ed.). (1999). *Frantsiya-pamyat'* [France-memory]. Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta [in Russian].
- Nora, P. (2005). Vsemirnoe torzhestvo pamyati [World commemoration]. *Neprikosnovennyi zapas*, 2(40–41). <https://magazines.gorky.media/nz/2005/2/vsemirnoe-torzhestvo-pamyati.htm> [in Russian].
- Yates, F. (1997). *Iskusstvo pamyati* [The art of memory]. Fond podderzhki nauki i obrazovaniya "Universitetskaya kniga" [in Russian].

PIERRE NORA'S CONCEPT OF "PLACES OF MEMORY" IN THE CONTEXT OF RESEARCH ON COLLECTIVE MEMORY

Yevhenii Ishchenko

*PhD in Philological Sciences, Associate Professor,
ORCID: 0000-0002-5701-7829, e-mail: ishchenko2021@gmail.com,
Kyiv International University,
Kyiv, Ukraine*

Abstract

The purpose of the article is to comprehend the main aspects of P. Nora's concept of "places of memory" (*lieux de mémoire*) in the context of scientific theories of collective memory; to find out the prerequisites for the appearance of this concept; to analyse the connection of P. Nora's concept of "places of memory" with studies on collective memory. The research methodology is based on the use of the following methods: source studies – to identify the historical prerequisites for the appearance of the concept of "places of memory"; analysis – to establish the relationship between the concept of P. Nora and studies on collective memory; systematization – to understand the development of the main theories of the memory concept; comparative – to consider the basic notions of the memory concept (informative, historical, collective, social). Scientific novelty. The phenomenon of the relationship between memory and history in line with the significant transformations of the modern world and the associated existential needs of humanity is examined for the first time. The article demonstrates the key aspects of the "collective memory" concept, which, according to the theory of M. Halbwachs, is crucial to the identity of society and is characterized by continuous development and multiplicity. Conclusions. The article demonstrated that one of the dimensions of collective/social memory is the memory of the historical past, or its symbolic representation. It has been proved that historical memory is not only one of the main channels of transmission of experience and information about the past, but also the most important component of self-identification of an individual, social group and society as a whole. The prerequisites that led to a change in the relationship between history and memory and prompted P. Nora to propose his concept of "places of memory" have been analysed. The concept of memory has been studied in the context of humanitarian discourse, since, according to P. Nora's observations, in recent years we have been living the "era of commemoration". The historian sees the reason for the beginning of the "era of commemoration" in the democratization of history, when the notion of identity has undergone a semantic inversion: from individual to collective.

Keywords: Pierre Nora; "places of memory"; collective memory; cultural memory; historical memory

■ КОНЦЕПЦИЯ «МЕСТ ПАМЯТИ» ПЬЕРА НОРА В КОНТЕКСТЕ ИССЛЕДОВАНИЙ О КОЛЛЕКТИВНОЙ ПАМЯТИ

■ Ищенко Евгений Александрович

■ *Кандидат филологических наук, доцент,*

ORCID: 0000-0002-5701-7829, e-mail: ishchenko2021@gmail.com,

Киевский международный университет,

Киев, Украина

■ Аннотация

Цель статьи – осмыслить основные аспекты концепции «мест памяти» П. Нора в контексте научных теорий о коллективной памяти; выявить предпосылки появления названной концепции; проанализировать связь концепции П. Нора о «месте памяти» с исследованиями о коллективной памяти. Методология исследования базируется на применении таких методов: источниковедческого – для выявления исторических предпосылок появления концепции «мест памяти»; анализа – для установления связей концепции П. Нора с исследованиями о коллективной памяти; систематизации – для осмысления развития основных теорий концепта памяти; сравнительно-сопоставительного – для рассмотрения основных понятий памяти (информативной, исторической, коллективной, социальной). Научная новизна. Впервые исследован феномен соотношения памяти и истории П. Нора в русле существенных трансформаций современного мира и связанных с ними экзистенциальными потребностями человечества. Выявлены ключевые аспекты понятия «коллективная память», которая, по теории М. Хальбвакса, является залогом идентичности общества; отличается непрерывным развитием и множественностью. Выводы. Выяснено, что одним из измерений коллективной / социальной памяти является память об историческом прошлом, или его символическая репрезентация. Доказано, что историческая память – не только один из главных каналов передачи опыта и сведений о прошлом, но и важнейшая составляющая самоидентификации индивида, социальной группы и общества в целом. Проанализированы предпосылки, которые привели к изменению соотношения между историей и памятью и побудили П. Нора предложить свою концепцию «мест памяти» (*lieux de mémoire*). Изучен концепт памяти в контексте гуманитарного дискурса, ведь по наблюдениям П. Нора, последние годы мы живем в «мемориальную эпоху». Причину начала «мемориальной эпохи» историк видит в демократизации истории, когда понятие идентичности претерпело смысловую инверсию, из индивидуальной становясь коллективной.

■ **Ключевые слова:** Пьер Нора; «места памяти»; коллективная память; культурная память; историческая память